

Zpěv na okraji propasti. Kultura v Terezíně, 1941–1945

„Je příznačné, že význam kultury si člověk většinou uvědomuje v krizových okamžicích života, ve chvílích, kdy se setkává se smrtí, kdy se ho naplno dotkne nezvratnost osudu. Terezín byl jistě místem na samé hranici života a smrti. Přesto tu lidé zpívali, recitovali verše a hráli divadlo.“

Ivan Klíma¹

KLÍČOVÉ OTÁZKY

- » Co znamenala kulturní činnost pro vězně v ghettu Terezín?
- » Jaká byla role umění v krajní situaci terezínského ghetta a jak ji lze interpretovat?
- » Jaké rozpory v sobě nesla umělecká činnost v Terezíně?

ÚVODNÍ TEXT

Terezín, mezi lety 1941 a 1945 nechvalně proslulé ghetto pro Židy, kde zemřelo 35 tisíc lidí a dalších 87 tisíc lidí odtud bylo posláno transporty dál do vyhlazovacích táborů, většinou na smrt. Přelidněné ghetto naplněné útrapami, ale také uměním. Možná je těžké si představit, že v podmínkách, které často nestačily ani na udržení holého života, se mohla rozvíjet kultura. Ale Terezín nebyl vyhlazovacím koncentračním táborem a mnozí v něm strávili roky, příliš dlouhé roky na to, aby se v něm nesnažili také žít, navíc v podmínkách, kdy nebyli ubytováni společně se svými rodinami. Je však třeba mít na paměti, že na kulturním životě Terezína se nepodílel zdaleka každý.

Lze vůbec kulturní život v Terezíně nějak jednoduše interpretovat? Vyjadřovali terezínští umělci svou kulturní činností vzdor, lidskost, naději, krátili si pouze dlouhou chvíli, nebo dokonce „naletěli“ nacistům, kteří jejich schopnosti krutě zneužili pro vlastní účely, než umělce poslali na smrt? Umění pro obyvatele Terezína, jak je patrné z výpovědí přeživších, však neslo řadu významů, pomáhalo dokumentovat realitu, stejně jako z ní unikat do světa estetického prožitku či humoru a nadsázky, pomáhalo bojovat proti nudě a rezignaci, poskytovalo útěchu a dávalo sílu přežít, zdobilo šed každodenních útrap nebo umožňovalo pocítit svobodu vnitřního života v kontrastu s nesvobodným vnějším světem.

Pro úvod do tématu použijte:

- ➔ **Velké a malé dějiny > Holocaust a lidské chování > Ghetto Terezín > Kultura: duchovní vzdor a propaganda, s. 347**

1 Ivan KLÍMA: „Terezínské divadlo“, *Divadelní texty z terezínského ghetta*, ed. Lisa Peschel, Praha 2008, s. 29–38, zde s. 30.

➔ **Velké a malé dějiny > Holocaust a lidské chování > Ghetto Terezín > Kultura: duchovní vzdor a propaganda > Výběr z textu divadelní hry: Felix PORGES, Vítězslav HORPATZKY, Pavel WEISSKOPF, Pavel STRÁNSKÝ: „Il. český kabaret“, s. 348–350**

Otázky a úkoly k první části textu

- » Přišla vám pasáž legrační? Vyberte citaci, která vám v pasáži přišla nejvtipnější. Proč?
- » Co autoři kabaretu v textu kritizují, popř. čeho se bojí? Jak toto prezentují?
- » Je v textu něco, čemu nerozumíte? Co?
- » Jaké reakce mohl podobný kabaret v publiku vyvolávat tehdy? Jaké by mohl vyvolávat dnes?
- » Napadne vás, co se myslí větou: „To bylo jedno, to se prostě nařídilo tehdy, myslím podle nějakých babiček a muselo se to nosit,“?
- » Proč myslíte, že pan Horpatzky říká, že prožil v Terezíně středověk?

Otázky a úkoly k druhé části textu

- » Přišla vám pasáž legrační? Vyberte citaci, která vám v pasáži přišla nejvtipnější. Proč?
- » Co autoři kabaretu v textu kritizují, popř. čeho se bojí? Jak toto prezentují?
- » Je v textu něco, čemu nerozumíte? Co?
- » Jaké reakce mohl podobný kabaret v publiku vyvolávat tehdy? Jaké by mohl vyvolávat dnes?
- » Na co narážejí autoři v těchto větách: „Ale jinak to bylo přímo ideální město. Víte, tam nemusel nikdo myslet,“? V čem spočívá jejich vtíp?

Otázky a úkoly k třetí části textu

- » Přišla vám pasáž legrační? Vyberte citaci, která vám v pasáži přišla nejvtipnější. Proč?
- » Co autoři kabaretu v textu kritizují, popř. čeho se bojí? Jak toto prezentují?
- » Je v textu něco, čemu nerozumíte? Co?
- » Jaké reakce mohl podobný kabaret v publiku vyvolávat tehdy? Jaké by mohl vyvolávat dnes?
- » Přečtěte si pozorně vysvětlení transportu: „Transport, to bylo kouzelné slovo. Tam se děti nestrašily bubáky, polednicemi nebo klekánicemi, tam se řeklo prostě: pojede transport, a to jste měl vidět, jak to s každým zacukalo, jak hned všichni byli vlídní a poslušní, to se nedivte, vždyť takovým transportem směli jet také jenom vybraní lidé,“? Co z toho je míněno vážně? Co je míněno ironicky? Jak na vás takový popis působí?

➔ **Velké a malé dějiny > Holocaust a lidské chování > Ghetto Terezín > Kultura: duchovní vzdor a propaganda, s. 351–355**

- » Zdenka Fantlová o kultuře v Terezíně
- » Eliška Kleinová o nemožnosti účastnit se kulturního života v Terezíně
- » Viktor Ullmann o své tvorbě v ghettu Terezín
- » Zuzana Růžičková o uvedení *Prodané nevěsty* v Terezíně
- » Hana Posseltová-Ledererová: záznam v deníku o hudbě v Terezíně
- » Erich Vogel o kultuře jako nástroji nacistické propagandy
- » Alice Herzová-Sommerová o roli hudby v Terezíně
- » Karel Ančerl o roli hudby v Terezíně
- » František Zelenka o životě v Terezíně
- » Norbert Frýd o kulturním životě v Terezíně
- » H. G. Adler o kulturním životě v Terezíně
- » Herbert Thomas Mandl o roli umění v Terezíně
- » Alfred Kantor o své tvorbě v Terezíně
- » Heda Grabová-Kernmayerová o kultuře v Terezíně

METODICKÁ ČÁST:

- » Časová dotace: 90 minut (lze rozdělit na dvě hodiny po 45 minutách s tím, že přestávka bude mezi částmi 3. a 4. metodického postupu), doporučujeme vyučujícím upravit citlivě délku pracovních textů podle schopností jejich žáků, stejně tak volit a měnit učební strategie a metody podle svých pedagogických zkušeností a záměrů, případně doplnit výklad o další obrazový, zvukový či textový materiál
- » Způsob práce: čtení s porozuměním, práce ve skupinách, prezentace, parafráze krátkých textů, reflexe formou psaní dopisu
- » Klíčová slova: holocaust, ghetto Terezín, kultura, divadlo, nacistická propaganda

1. Vyzvěte žáky, ať si představí, že se píše rok 1944 a že jsou právě vězni v terezínském ghettu. Je pozdní odpoledne po práci. Zeptejte se jich: *Jak se asi cítíte? Jak asi takový večer strávíte?* Nechte žáky, aby se stručně k těmto otázkám vyjádřili, a pak jim oznamte, že pro ně máte na dnešní den lístek na kulturu – konkrétně na kabaret. Zeptejte se žáků: *Jste překvapeni? Máte radost?* V tuto chvíli se žáků můžete zeptat, zda něco vědí o kultuře v Terezíně. Stručně jim případně vysvětlíte, jakých rozměrů kulturní život v Terezíně nabyl a jak byl židovskou samosprávou organizován.
2. Nyní vyzvěte žáky, ať jdou s vámi na představení *II. český kabaret*. Každému žákovi rozdejte jednu z částí textu z Pracovního materiálu č. 1 spolu s příslušnými otázkami tak, aby každá ze tří částí textu byla zastoupena mezi žáky rovnoměrně. Vyzvěte žáky, ať si každý v tichosti přečte svůj úryvek a zamyslí se nad otázkami k němu, případně si udělá poznámky nebo si podtrhne relevantní pasáže. Poté je vyzvěte, ať utvoří tři skupiny podle toho, jakou část textu měli a o otázkách diskutují a shodnou se na jednotných odpovědích.
3. Vyzvěte postupně všechny skupiny, ať vyberou ve skupině dva „herce“, kteří úryvek přečtou ostatním, a pak ať ostatní ze skupiny prezentují své odpovědi. Na závěr dejte žákům dostatek prostoru, aby se mohli vyjádřit již každý sám za sebe, jak na něj takový kabaret působí, zda ho druh humoru překvapil apod.
4. Nyní žákům řekněte, že sice musí zpět na ubikaci, aby stihli být zpět před osmou hodinou večerní, po níž platí zákaz vycházení, ale než tam dojdou, potkají řadu osobností terezínského kulturního života či terezínských diváků a posluchačů. Než se však s nimi setkají, zeptejte se jich, zda vědí něco o tom, jak kultura byla v Terezíně využívána pro účely falešné nacistické propagandy. Případně jim ve stručnosti řekněte o využití kultury např. při návštěvách delegací Mezinárodního výboru Červeného kříže v roce 1944 a 1945 či při natáčení propagandistického filmu v roce 1944.
5. Nyní každý žák dostane papírek s krátkým citátem a promění se tak v jednu z terezínských postav – viz Pracovní materiál č. 2 (citáty rozstříhejte tak, aby každý žák

měl jen jeden). Někteří žáci mohou mít stejné citáty, případný výběr z citátů je na učiteli. Každý žák si citát dobře přečte a zamyslí se nad jeho hlavní myšlenkou, kterou formuluje tak, aby ji mohl předávat ostatním při setkání.

6. Žáci nyní volně chodí po třídě a potkávají se navzájem, podají si ruku, představí se jménem, případně sdělí svůj věk a sdělí si stručně hlavní myšlenku citátu, mohou si případně klást doplňující dotazy vztahující se k citátu. Takhle každý žák „potká“ cca tři až pět osobností (podle časových možností). Pokud potká stejnou osobnost, kterou reprezentuje on sám, mohou si porovnat své pohledy na to, co osobnost říká.
7. Závěrečná reflexe: Zeptejte se žáků, jestli je napadaly nějaké konkrétní otázky, na které by se rádi zeptali terezínských vězňů, se kterými se „setkali“. Vyzvěte žáky, ať utvoří skupinky cca po pěti a zamyslí se nad těmito otázkami ve skupině. Dejte skupinám posléze čas na sdílení svých otázek s ostatními. Je dobré je podpořit v tom, aby uváděli i důvody toho, proč si vybrali danou otázku (mohou k tomu využívat i úryvky ze svých citátů). Poté co prezentovali žáci ze skupin své konkrétní otázky, položte jim postupně tři klíčové otázky a pokuste se na ně s celou třídou hledat odpovědi: *Co znamenala kulturní činnost pro vězně v ghettu Terezín? Jaká byla role umění v krajní situaci terezínského ghetta a jak ji lze interpretovat? Jaké rozpory v sobě nesla umělecká činnost v Terezíně?* Na závěr žáci vyvěsí citáty na viditelné místo, kde je lze nějakou dobu ponechat, aby se žáci v případě zájmu mohli se všemi seznámit.